

גלגולו של מיתוס – "סיפורי חיים" ו"תסריטי חיים" של גברים ישראלים ערב הפרישה מהעבודה

אורית נוטמן שורץ

ככל שתרחיק ראות אל העבר,
כן תשכיל להבין את העתיד הצפוי לך
וינסטון צ'רצ'יל

המאמר הנוכחי עוסק במיתוסים שתוארו בסיפורי החיים ובתסריטי החיים של גברים ישראלים ערב פרישתם מהעבודה. הסיפורים והתסריטים נאספו בראיונות עומק נרטיביים ששימשו טקסט תרבותי לחשיפת המשמעות הישראלית של שלושה מיתוסים אוניברסליים: מיתוס הצעירות, מיתוס ההתפכחות ומיתוס הקטיעה. בנוסף, נבדקה הזיקה שבין הופעת המיתוס בסיפור החיים לבין הופעתו בתסריטי החיים. הממצאים מראים כי הייצוג של המיתוסים האוניברסליים במיתוס הגברי-ישראלי בא לידי ביטוי במיתוס הצבר, מיתוס הלוחם-שומר ומיתוס העולה-מהגר. כמו כן, דור משתתפי המחקר שיקף בסיפורי החיים האישיים את העבר הקולקטיבי. לעומת זאת, כחלק מסקירת עברם ועקב תהליכי ההזדקנות והפרישה מהעבודה, חלו שינויים, ובתסריטי החיים ניתן מקום רב יותר לפרט ולצרכיו היחידניים.

לפי התפיסה המסורתית מיתוס הוא סיפור אידאלי שבאמצעותו חברה מספרת על עצמה, על ההיסטוריה שלה ועל עתידה (אוחנה וויסטרין, 1996). כיום מיתוס הוא מושג בעל משמעות כפולה. מצד אחד מובנו עממי ופשטני ומשמעותו שלילית; זהו רעיון, סיפור או מעשה שהיה, שהוצג על ידי יחיד או גוף חברתי, והוא עובד והורחב עד שהפך לפנטזיה, וזיקתו לאירוע המקורי אבדה. מצד אחר מיתוס הוא תופעה אנושית תרבותית-היסטורית כללית, הנותנת ביטוי לכוחות יצירה אדירים של האדם ושל החברה כולה, ומצויה לאורך כל ההיסטוריה האנושית בכל עם ובכל ארץ. מיתוס מסוים עשוי לעבור גלגולים רבים במשך הדורות (שרן, 2003). יתר על כן, המיתוס מציג את תודעת האדם לגבי הטבע,

* ד"ר אורית נוטמן שורץ, המחלקה לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית ספיר, והמחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
ברצוני להודות לפרופ' שמעון שפירו מבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל אביב ולגב' ניצה איל ממכון הרצג לחקר הבגרות וההזדקנות, אוניברסיטת תל אביב, על שעודדו את כתיבת המאמר והעירו הערות מועילות.
מאמר זה מוקדש לזכרו של עו"ד יצחק ויסל ז"ל שסיפורי הארץ הזו היו קרובים ללבו.

לגבי נפש האדם ולגבי הקיום החיצוני והפנימי, והוא נקודת המוצא להבניית תפיסתו של הפרט את ההיסטוריה ואת זהותו הלאומית (אלמוג, 1997). כלומר, המטרה של המיתוס ומשמעותו תלויות בהקשר שבו מציגים אותו. השקפת העולם הגלומה במיתוס היא בעלת אופי מעשי ומטרתה להצדיק מצב עניינים קיים. מיתוסים נתפסים אִמִיתיים משום שהם מעניקים הסבר סביר לחוויות הקיום של אנשים. התכלית הנוספת של מיתוסים לצד הבנת העבר היא סיוע לקבוצות וליחידים לתמוך בדרך פעולה מסוימת או להתוות את מסלולם אל העתיד. לפיכך מן הראוי לנסות לבחון את המיתוסים ואת משמעותם בתקופות של מעברים בחיים.

מעברים בין שלבים במחזור החיים כרוכים בתהליכים של הסתגלות. תהליך הסתגלות התואם את התפיסה ההתפתחותית ומחבר בין תפיסת העבר של הפרט לבין האופן שבו הוא מתכונן לקראת העתיד, תואר על ידי וויטבורן (Whitbourne, 1985). לדבריה ערב אירוע חיים צפוי, כגון פרישה מהעבודה, הפרט מבנה את סיפור חייו ובעקבות האירוע הוא מתכנן את תסריט העתיד, כהגדרתה: "סיפור חיים מחבר את אירועי העבר למבנה חיים אחד מאורגן, תוך ייחוס משמעות אישית המאפשרת יצירת תחושת המשכיות בחיים" (עמ' 595).

סיפור החיים, התיאור שהפרט נותן להשתלשלות חייו, מייצג את מבנה החיים הכללי של המספר, את ה"עצמי" (self) שלו ואת האינטראקציה שבינו ובין הסביבה (ליבלין, זילבר ותובל-משיח, 1995; Viney, 1996; Ruth & Kenyon, 1996; Linde, 1993; Corradi, 1991). סיפור החיים חושף את המשמעויות ואת הפרשנויות שהפרט נותן לחייו ולאירועים שונים במהלכם (Ryff, 1984). נוסף על כך, סיפור החיים הוא מארג אישי, חברתי ותרבותי שבו נפגשים משמעויות וזיכרונות אישיים עם משמעויות וזיכרונות חברתיים-תרבותיים (בילו, 1986; לומסקי-פדר, 1996). סיפור החיים כולל בתוכו גם מיתוסים, שהם הסיפור החברתי המקובל.

מחקרים מראים כי בסוף תקופת הבגרות, לתהליכי הזיכרון ולהבניית סיפור חיים תפקיד מרכזי וחשוב בהסתגלות להזדקנות (Mader, 1996; Linde, 1993; Harper, 1993), ובכללם גם לפרישה מהעבודה (נוטמן-שורץ, 2001; Jonsson, Josephson, & Kielhofner, 2000; Savishinsky, 2000). וויטבורן (Whitbourne, 1985), כאמור, תיארה גם את אופן ההתכוננות לקראת העתיד. לדבריה הפרט מכין את עצמו גם באמצעות הבניית תסריט חיים (life scenario): "תסריט החיים מכיל את ציפיות הפרט ביחס לעתידו" (עמ' 595).

תסריט החיים הוא תכנית אירועי העתיד. התכנון מבוסס על נורמות אישיות וחברתיות המותאמות לגיל ולמין, כפי שהן משתקפות בתחושת הזהות האישית (Whitbourne & Weinstock, 1981), וכפי שהן מושפעות מן ההקשר התרבותי, הדורי וההיסטורי (Baltes, P. B. & Baltes, M. M., 1990; Kaufman, 1986). אפשר לומר כי ערב הפרישה מהעבודה עובר הפרט תהליך הסתגלות שבו הוא מתאים את תפיסתו למציאות החיים החדשה. תהליך זה מתאפיין בדיאלוג פנימי בין העבר לעתיד הכולל גם בחינה מחודשת של מיתוסים מן העבר.

מיתוסים במעבר מהקולקטיבי לאינדיבידואלי

עיון במיתוסים בעולם המערבי בכלל ובחברה הישראלית בפרט מורה שהם משתנים לפי רוח הזמן וצורכי החברה (Grob, Krings, & Bangerter, 2001). אפשר להכליל ולומר כי השינויים המאפיינים את החברות המערביות מייצגים מעבר מהתמקדות בקולקטיב להתמקדות בפרט, בהגשמה עצמית, בהשגת איכות חיים ובחזיון של הפרט כ"עצמי" מובחן (Grob et al., 2001).

מחקרים מספר בדיקו את הקשר שבין הקשר ההיסטורי, החברתי והדורי ובין סיפורי חיים. הממצאים הראו שהשינויים החברתיים העוברים בשנים האחרונות על העולם המערבי, ובמרכזם השינוי במבנה שוק העבודה, בכוח העבודה ובמבנה המשפחה, משפיעים על מה שאנשים תופסים כמסמנים חברתיים חשובים, ועל אופן ההבניה של סיפורי חייהם (Featherstone & Hepworth, 1991; Grob et al., 2001). נמצא שבני הדור הצעיר, שגדלו בחברה המתמקדת בפרט, בונים את סיפור חייהם לפי משימות ויעדים אישיים ופחות לפי ציוויים חברתיים כללים. לעומת זאת, סיפורי חיים של בני הדור המבוגר, שסביבתם החברתית חינכה להתמקדות בכלל, נטו לשקף מוטיבים חברתיים והיסטוריים, וכן משימות ויעדים קולקטיביים. המשתתפים במחקרים אלה דיווחו כי הסביבה – נורמות, עמדות וציוויים חברתיים – עיצבה את התפתחות חייהם יותר מתחושתם העצמית. משום כך עיצוב סיפור חיים לפי תפיסה אידאולוגית אופייני כיום לאנשים בגיל הזקנה. ממצא זה עלה גם ממחקרים נוספים, לרבות מחקרים שבהם השוו בין אוכלוסייה מזדקנת לצעירה (Strathern, 1992). מחקרים אלה מראים שהן בקרב צעירים והן בקרב מזדקנים קיימת מגמה של אינדיבידואליזציה – התחזקות העדפת ה"עצמי". אולם בקרב צעירים אפשר להסביר מגמה זו בשינויים חברתיים בעולם המערבי, שינויים המבליטים את הפרט ואת מקומו המועדף לעומת נושאים חברתיים. לעומת זאת, בקרב המבוגרים נוטים להסביר את הראייה האינדיבידואלית, המתבטאת בעיקר בתסריט החיים, בביטוי של תהליכי פנימיות (interiority) האופייניים לגיל (Elder, 1998; Grob et al., 2001), או כהגנה מפני "מסכת הזקנה", שאינה מותירה לאדם המזדקן את האפשרות להמשיך להחזיק בזהות של צעיר (Featherstone & Hepworth, 1991).

כאמור, המיתוסים משתנים גם בחברה הישראלית. לדוגמה, רבים מהערכים ומהמיתוסים של האתוס הציוני נשברים ואנו עדים לניסיון להבנות אתוס חדש הניזון ממיתוסים חדשים. האתוס הישן נבנה סביב חוויות קולקטיביות של הישרדות ותחייה לאומית, וקידש את התגייסות היחיד למילוי חובותיו למען העם ובשירותו. לעומתו, האתוס החדש נגזר מתפיסות של האדרת הפרט כגון הגשמה עצמית, מצוינות, דמוקרטיה ושלטון חוק, ומהעמדת היחיד – הגשמתו העצמית, זכויותיו, כבודו וחיו – במרכז ההווה (אוחנה וויסטרך, 1996; גלבר, 1996).

קיומם של רכיבים המאדירים את הפרט באתוס הציוני נתמך במחקרים על האוכלוסייה הצעירה (לומסקי-פדר ורפורטר, 2000). לעומת זאת, במחקרים על אודות גברים מזדקנים

בישראל אותרו מוטיבים חברתיים שעיצבו את סיפורי החיים. דוגמאות לכך אפשר לראות במחקריהם של יחזקאל (1998, 1999), מור ובר-און (1996) ושגיא ואנטונובסקי (1999) הדנים במזדקנים ניצולי שואה ובהשתלבותם בחברה ישראלית. מחקרים אלה מורים על נטיית המרוויינים לקבל על עצמם למלא את הציפיות החברתיות מהם, למשל להיות צברים ולהתעלם במידת האפשר מהתרבות שאפיינה את ארץ מוצאם (מור ובר-און, 1996, עמ' 46).

בשל ההבדלים בין הדורות מתבקשת השאלה אם השינויים שחלו במיתוסים ובדימויי החברה והפרט מתרחשים לאורך זמן כפועל יוצא גם של תהליכי מעבר והתפתחות בחיים. בילו וויצטום (1999) מתארים כיצד אירועי מלחמה הגורמים שבר בריציפות ההתפתחותית של המדינה הביאו לבחינה מחודשת של המיתוסים. שני החוקרים שואלים את פרשנותם מהתמודדות הפרט. בתקופות של אירועי מעבר ומשבר מעמיד הפרט לבחינה מחודשת את המיתוסים והאמונות שבהם הוא מחזיק. מאחר שהאדם אינו יכול לעמוד בצורה בלתי אמצעית מול המציאות המשתנה, הוא עוטרף עצמו בין היתר במיתוסים. באמצעות מיתוסים אלה הוא מעניק לעולם משמעות. יתר על כן, הספרות הפסיכולוגית ההתפתחותית גורסת כי גם בתקופות מעבר קשות, תפקידו של המיתוס לחזק את רוח האדם. המשא ומתן הפנימי שמנהל הפרט בתוכו לבדיקת המיתוסים והמיצוב האישי הם דרך למצוא שיווי משקל בין ה"אני" האישי ל"אני" החברתי – תהליך הכולל הפרכת אשליות והבניה מחדש של ההווה ושל העתיד.

מיתוסים במעבר התפתחותי – בין בגרות להזדקנות

כצנלסון (1994), המבססת את הבנתה על ניסיון קליני ומחקרי, טוענת כי מיתוסים נבדקים, מעצבים ומתעצבים מחדש גם עקב מעברים התפתחותיים. לדבריה, המיתוס מאפשר ציפייה למציאות חד-ממדית של טוב ורע והתעלמות מן המורכבות, ואילו במעברים במחזור החיים המיתוסים אינם עומדים במבחן המעשי. קיימת סכנה שהם מונעים הכנה ראלית לקראת הכניסה למעברים התפתחותיים כגון נישואין, הורות וגיל מעבר. בנוסף, הם גורמים לקשר שתיקה ולהתכחשות, לרגשות אשם, לחריגות ולמתח פנימי, ומסכנים את הבריאות הנפשית ואת האינטראקציה בין השותפים במשפחה. כצנלסון חננה והסיקה מסקנותיה ממעברים במחזור החיים רק עד לשלב הזקנה, ועולה השאלה אם גם תהליכי ההזדקנות משנים את יחסו של האדם למיתוסים שעליהם גדל ושבהם האמין.

תאוריות שעוסקות בהתפתחות במחזור החיים מצביעות על שלושה מיתוסים התפתחותיים אוניברסליים הנבדקים במהלך החיים בכלל ועם ההזדקנות בפרט: מיתוס הצעירות, מיתוס ההתפכחות ומיתוס הקטיעה.

מיתוס הצעירות מאפיין את הקושי להתמודד עם תהליך ההזדקנות. קושי זה מתעצם ערב הפרישה מהעבודה, המסמלת את הציר המרכזי שלו. הקושי נובע מהקונפליקט בין הרצון להמשיך להיות צעיר, עובד ומתפקד (Levinson, Darrow, & Kline, 1978), ובין

הצורך להיות קשוב ל"עצמי" ולצרכיו, וכתוצאה מכך, לפעול ולתפקד בקצב התואם את תהליך הפנימיות ולמלא אחר הציפיות החברתיות. הפחד מפני ההזדקנות, התלות ואי-היעילות, ומההאטה בתפקוד, הנגזרים מהפסקת העבודה מצד אחד ומהרצון להמשיך בשגרה מצד אחר, מאפיינים קושי מעברי זה (Featherstone & Hepworth, 1991). מיתוס ההתפכחות והפרכת האשליות נמצא בבסיס כל תפיסת הגדילה וההתפתחות של האדם מרגע לידתו עד מותו (Gould, 1978). יונג (Jung, 1969) טוען כי "בלתי אפשרי להגיע אל גשמי הבגרות עם המטריה של הילדות". ההתפכחות היא חלק מתהליכי הבחינה וההערכה המאפיינים את ההזדקנות. מהספרות בתחום עולה כי בשלב שבין בגרות לזקנה אנשים נוטים להתפכח משתי אשליות מרכזיות: אשליית המוגנות ואשליית האלמוות (Ryff, 1984). אשליות אלה הן בבסיס הקיום האנושי, לדוגמה בבסיס היחסים שבין התינוק לאמו, בין ילדים בוגרים להוריהם ובקשר שבין הפרט לחברה. מיתוס הקטיעה מבטא את הגירוש מגן העדן ומסמל את ההתמודדות עם שינויים ועם מעברים האופייניים למחזור החיים (Bion, 1965). העדר הרציפות במחזור החיים משאר חותם בתפיסת הפרט ומחייבו לעבור תהליכי הסתגלות למעברים בחייו (Kastenbaum, 1982). הגישות המסורתיות טענו כי עם ההזדקנות חל תהליך של התנתקות בין הפרט לסביבה (disengagement theory) (Henry, 1965), והוא תואם את התהליכים התוך-אישיים, שבמרכזם תהליך הפנימיות (Neugarten, 1979), ובמקביל את מגמת החברה להרחיק את זקניה.

הפרישה מהעבודה – מעבר בבגרות המאוחרת: גישה התפתחותית

הפסיכולוגיה ההתפתחותית רואה בזקנה המשך רציף של מהלך החיים כולו (Baltes, 1997), ובהתנסויות העבר היא רואה חלק בלתי נפרד מתהליך ההזדקנות (Atchley, 1989). החזרה לעבר והבנייתו יוצרים תחושת המשכיות בין העבר לבין העתיד והן בסיס לתהליך הזדקנות התפתחותי תקין (יחזקאל, 1999; Whitbourne, Zuschlag, ; 1985; Whitbourne, 1985; Elliot, & Waterman, 1992) המשפיע על הרווחה הנפשית של המזדקן (אייל, 1998). היטיבה לתאר זאת פיירה אולאנייה (מתוך טרואזייה, 2002, עמ' 53) האומרת: "אין קיום לאני עכשווי ללא רישומו בתוך היסטוריה המחייבת התייחסות לעבר ובה בעת השלכה על העתיד. על האני יהיה להפוך את השרידים המקוטעים שיש ברשותו מן ה"טָרָם" שלו, למבנה המקנה לו תחושת המשכיות". הפרישה מהעבודה נחשבת תקופת מעבר קריטית בחיי האדם הבוגר והיא מחייבת תהליכי הסתגלות (Viney, 1993). ערב הפרישה מהעבודה עובר הפרט תהליך של הסתגלות למציאות החיים החדשה. הוא בוחן מחדש את המיתוסים שהוא מכיר מעברו בתהליך של משא ומתן פנימי שסופו שימורם או התאמתם למציאות החדשה. המאמר הנוכחי חושף משא ומתן זה של מזדקנים עם המיתוסים של עברם כחלק מהמעבר ההתפתחותי בין בגרות לזקנה. המחקר מתמקד בשינויים ובטלטלות שעוברים המיתוסים הישראליים

המכוננים – המיתוס היהודי-ציוני, מיתוס העלייה וההעפלה ומיתוס המעטים-מול-רבים – השוזרים בתוכם רכיבים של צעירות, בנייה, עשייה, עבודה, כוח וביטחון, תוך כדי תהליך ההסתגלות לקראת הפרישה מהעבודה – האנטי-תזה לרכיבים אלה. המאמר מתאר מיתוסים של גברים ישראלים כפי שתוארו בסיפורי החיים ובתסריטי החיים של משתתפי המחקר ערב הפרישה מהעבודה. סיפורי חיים ותסריטי חיים משמשים במאמר זה כטקסט תרבותי המאפשר לחשוף את המשמעות הגברית הישראלית של המיתוסים האוניברסליים – מיתוס הצעירות, מיתוס ההתפכחות ומיתוס הקטיעה, ולבדוק את הזיקה שבין הופעת המיתוס בסיפור החיים להופעתו בתסריט החיים. על סמך סקירת הספרות אפשר לשער כי דור משתתפי המחקר ייצג בסיפורי החיים את העבר הקולקטיבי, ותפיסות הפרט ישקפו את תפיסות החברה. לעומת זאת, אפשר לשער שעקב תהליכי ההזדקנות, וכחלק מתהליך סקירת החיים של משתתפי המחקר ערב פרישתם מהעבודה, יחולו שינויים בייצוג המיתוסים בתסריטים לעומת ייצוגם בסיפורים.

שיטת המחקר

במטרה לחשוף את המיתוסים בסיפורי החיים של משתתפי המחקר בחרנו לאסוף את הנתונים ולנתחם בשיטות מחקר איכותניות המאפשרות לפתח הבנה מעמיקה של תופעות מנקודת מבטם של המתנסים בהן (Patton, 1990).

המשתתפים

במחקר הוזמנו להשתתף גברים הנמצאים ערב פרישתם מהעבודה מטעמי גיל (65 שנים) מ-12 ארגוני שירות וארגונים יצרניים ממרכז הארץ, שנהוגה בהם פנסיה קולקטיבית ושנבחרו במדגם נוחות. איתור המשתתפים בכל ארגון נעשה בשיתוף עם עובד הרווחה, שלרוב היה עובד סוציאלי. המדגם לא כלל עובדים אשר היה ידוע כי הם סובלים מבעיה נפשית מוגדרת. שיעור ההיענות היה 86%. במחקר נטלו חלק 56 גברים, מחציתם היו מארגוני שירות ומחציתם מהמגזר היצרני. המשתתפים כולם ילידי השנים 1932–1934, וטווח הגילים שלהם היה 64–65 שנים (הגיל הממוצע 64.9, וסטיית התקן 6). נתוני הרקע הנוספים עלו מעיבוד שאלון הפרטים האישיים (ראו גם נספח 1). 17.9% מהמשתתפים הם ילידי ישראל, 42.9% מהמשתתפים הם ילידי ארצות אפריקה ואסיה ו-39.3% הם ילידי ארצות אירופה ואמריקה. רבים ממשתתפי המחקר (44.6%) עלו לישראל לאחר קום המדינה ולפני מלחמת ששת הימים. 32.1% מהמשתתפים עלו לארץ לאחר מלחמת ששת הימים, ורק 5.4% מהם עלו לארץ לפני קום המדינה. ל-21.4% ממשתתפי המחקר השכלה בסיסית, ל-67.9% השכלה תיכונית חלקית או מלאה, ו-10.7% הם בעלי השכלה גבוהה (חלקית או מלאה). 51.8% מהמשתתפים דיווחו על מחלה

כלשהי – קלה, חמורה, כרונית או כזו הדורשת טיפול, ו-48.2% מהם הצהירו כי הם בריאים לחלוטין. עם זאת, 94.6% מהמשתתפים העריכו כי מצב בריאותם הוא כמעט טוב מאוד ואף למעלה מכך. 92.9% ממשתתפי המחקר נשואים, 3.6% (שניים בלבד) אלמנים ו-3.6% גרושים. מלבד משתתף אחד, כל משתתפי המחקר הם אבות לילדים. ל-1.8% מהמשתתפים ילד אחד, ל-55.4% מהם יש שניים או שלושה ילדים ו-41.1% מהם הם הורים לארבעה ילדים או יותר (מספר ילדים ממוצע 3.49 עם סטיית תקן 1.61). לכל המשתתפים, חוץ מאחד, יש נכדים. בקרב 84.6% ממשתתפי המחקר לא חל כל שינוי במצב המשפחתי בעשר השנים האחרונות, משתתף אחד התחתן, אחד התגרש ושניים התאלמנו. 32.1% ממשתתפי המחקר הגדירו את עצמם דתיים, 58.9% שומרי מסורת ו-8.9% חילוניים לגמרי. אשר למיצבם התעסוקתי של משתתפי המחקר – 39.3% מהם מנהלים ומנהלים בדרג ביניים ו-60.7% עובדים מן השורה. המרואיינים הועסקו ב-12 מקומות עבודה שונים, חציים מקומות עבודה תעשייתיים, כגון מפעלים, וחציים שירותים, כגון בנקים. 65.4% ממשתתפי המחקר עברו סדנת הכנה לפרישה במסגרת מקום עבודתם לפני מועד הריאיון.

כלים והליך המחקר

כלי המחקר היו משני סוגים: שאלון פרטים אישיים וריאיון מובנה למחצה. שאלון פרטים אישיים: השאלון, שהיה המקור לנתונים הדמוגרפיים גם במחקרי פרישה אחרים (שגיא, 1989), כלל שאלות סגורות על פרטים אישיים דמוגרפיים. הריאיון: טכניקת הריאיון הנרטיבית מאפשרת פריסת סיפורי חיים ותסריטי חיים על-פי שיטת המחקר הנרטיבי הפסיכולוגי (ראו: Riessman, 1994; Denzin & Lincoln, 1993). קאופמן (Kaufman, 1986) בנתה ריאיון הכולל תדריך ושאלות פתוחות, כגון "ספר על חייך כמי שעומד לכתוב עליהם ספר" ו"ציין את שלבי החיים ומאפייניהם". על מבנה ריאיון זה התבסס המחקר הנוכחי. לאחר שהמרואיין סיים לספר את סיפורו הוא נשאל שאלות המתייחסות לנושאים שלא הוזכרו, כגון משפחה, חברים ועבודה. כמו כן נשאל המרואיין שאלות על העבר, ההווה והעתיד, כגון "האם היה משהו בעברך שהייתה לו ויש לו משמעות או חשיבות בחייך עד היום?" "האם יש משהו בהווה שאתה מייחס לו משמעות, השפעה על קיומך?" ו"האם אתה צופה כי משהו ישפיע על חייך בעתיד"? המחקר הוצג כמחקר בנושא פרישה מהעבודה. המרואיינים הביעו הסכמה להשתתף במחקר, וכן למלא שאלון לא אנונימי לצורכי מעקב לאחר הפרישה. הובטח להם שהשאלונים יישארו אצל החוקרת. המשתתפים כולם רואיינו בידי החוקרת, שלא השתייכה אף לאחד מהארגונים שנדגמו, והיא זו שהקליטה ותמללה את הראיונות. החוקרת נעזרה בדרך תדריך כדי להבטיח דמיון בין הראיונות. הראיונות התקיימו במקומות העבודה של המשתתפים על חשבון שעות העבודה, ונמשכו בין שעה לשלוש שעות.

ניתוח הנתונים

הראיונות נותחו על פי הקווים המנחים של ניתוח תוכן (Patton, 1990; Unrau & Coleman, 1997). תחילה נקרא כל הטקסט בקריאה רציפה כדי לאפשר לקולם של המשתתפים להישמע (Corradi, 1991), ובהמשך כלל ניתוח הנתונים זיהוי של יחידות משמעות. קריאת הטקסטים ובחינתם העלתה מיתוסים מרכזיים שחזרו על עצמם במספר רב של ראיונות. בחרנו לאפיין את המיתוסים המשתקפים בסיפורי החיים ובתסריטי החיים באמצעות התאוריה ההתפתחותית של בלטס (Baltes, 1993, 1997). בלטס טוען להימצאותם של שלושה גורמים המניעים את התפתחות האדם: תהליכים דוריים-היסטוריים, תהליכים נורמטיביים-גילאיים ותהליכים עצמיים-ייחודיים.

ממצאים

במחקר זה התמקדנו בחשיפת מיתוסים ובשינויים הנלווים אליהם, גם אם נחשפו רק במספר קטן של מקרים. ניתוח סיפורי החיים ותסריטי החיים של משתתפי המחקר חשף שלושה מיתוסים מרכזיים ששבו ועלו בהם: מיתוס הצבר, מיתוס הלוחם השב הביתה מן המלחמה ומיתוס העולה-מהגר. נראה כי מיתוסים ישראלים אלה מקבילים לשלושת המיתוסים ההתפתחותיים האוניברסליים: מיתוס הצעירות, מיתוס ההתפכחות ומיתוס הקטיעה.

מיתוס הצעירות – מיתוס הצבר

לפי תאוריית ההתפתחות הקלסית של לוונסון (Levinson et al., 1978), הציר המרכזי המשפיע על התפתחות של גברים בשלב אמצע החיים הוא הציר התעסוקתי. התעסוקה והקריירה קובעות את הזהות האישית של הפרט וממקמות את השקעת האנרגיה שלו בעולם החיצוני לו. מחקרים מראים כי לממד זה מתלווה מיתוס הצעירות, התפיסה הפופולרית הבאה לידי ביטוי אף בכמה ראיונות במחקר זה, התפיסה ש"ככל שאני צעיר ועובד, כך אני בריא ומתפקד". שיהי (1979) טוענת כי הגברים גדלו על דימוי הגבר החזק, רב העוצמה והכול-יכול. רות ואוברג (Ruth & Oberg, 1996) מראים כי גברים במעבר מאמצע החיים להזדקנות מעדיפים להרחיב את תחומי פעילותם וקשריהם ולהמשיך ולעסוק בעבודה, על-פני עשיית שינוי הנובע מהזדקנות, כגון פרישה מהעבודה. המשתתפים ציינו במיוחד את הפחד מפני אבדן הבריאות והירידה בכוח הגופני. בקטגוריה זו נכללה התייחסות המשתתפים לסוגיות כגון פעילות הכוללת עבודה או בנייה, כוח, מאפייני גיל ורצון להישאר צעיר, וכן התייחסות מפורשת למיתוס הצבר.

מיתוס הצבר – השתקפות בסיפורי חיים

בדומה למיתוס הצעירות האוניברסלי, השאיפה להישאר צעיר ומתפקד השתקפה בסיפורי החיים של המשתתפים הן במפורש והן בעקיפין. דוגמה להשתקפות מפורשת היא המשפט "אני רוצה להמשיך ולהיות צעיר... תראי, צבר משמעותו זה להיות צעיר, בריא ורענן. על זה גדלנו לא?". דוגמה להשתקפות עקיפה מצויה בסיפורים המתארים את בניין הארץ והבלטת כוחם הפיזי, צעירותם ונכונותם להתגייס למשימות הלאומיות: "כילדים הסתובבנו הרבה בחולות בין הפרדסים יחפים ומלאי שמחת חיים. למרבית התושבים לא היה הרבה כסף אבל כילדים לא חווינו את המחסור. החברות, המשחקים, העבודה בחקלאות כל אלה היו בסיס ליחסים חברתיים הנמשכים עד היום".

סיפורי החיים מתארים את תקופת המדינה שבדרך, את תקופת הקמתה, את ההשתלבות בתנועת הנוער ובגדנ"ע. לדוגמה:

יצאתי לדרך ולא עברתי שלושת רבעי פרדס – מישהו התנפל עלי, השכיב אותי, לקח לי את האקדח, אמר לי לחזור ואז צורפתי להגנה... כולנו היינו נערים שהגיעו דרך תנועות הנוער. עשינו תצפיות והדבקנו כרוזים בלילות... המשטרה הבריטית עוברת ואנחנו הרגשנו את עצמנו ממש לוחמים. היינו בתצפית בזמן שהמצרים הפציצו את ת"א...

המשתתפים תיארו גם את הגיוס לצה"ל, את בניית הארץ ואת העשייה לאורך כל החיים: "אנחנו בנינו את הארץ... תראי בנינו נמל... יצרנו מדינה...". התוכן כולל תיאורים של החיים במושבות, של החיים הפסטורליים כילדים, של האפשרות לצאת למרחבים ולשחק בין הפרדסים, ותיאורים של תנועת נוער שהייתה מסגרת חלופית לבית ההורים, בעוד זה זוהה עם העולם הישן ועם הגלות.

גם צורת הדיבור משקפת את דור המייסדים. השפה שבה השתמשו המשתתפים הייתה מליצית ואפיינה במיוחד את ילידי הארץ: "השומר הוא אחיעזר, אחיסמך... השומר דובר אמת, עומד על משמרתו", או "האמירה הזו 'מקופח' לא עולה על דל שפתי".

היבט לשוני נוסף אפיין את מרבית המשתתפים שתיארו את עברם בעקבות בלשון רבים: "הלכנו", "עשינו", "יצרנו", "היינו". היבט לשוני זה מדגים את החשיבה הקולקטיבית שאפיינה את הדור של המשתתפים, ובאה לידי ביטוי בעיקר בדברם על העבר, על ילדותם, על צעירותם כחלק מהקולקטיב שייסד ובנה את המדינה, בניגוד לאפיון הלשוני של תסריט החיים המתמקד בתיאור עתידם האינדיבידואלי.

ניתוח הראיונות מורה כי השלב ההתפתחותי הדומיננטי הוא גיל ההתבגרות, והסיפורים מתמקדים בתהליכי רכישת עצמאות ממשפחות המוצא, ביצירת זהות ישראלית לפי המיתוס הלאומי של הקולקטיב החדש, וברצונם להימנות עם הצברים.

הסיפורים על אודות תנועת הנוער מאפשרים לראות את השילוב בין שני מוטיבים אלה: תהליכי התבגרות והקשר הישראלי.

הגעתי לשומר הצעיר, עד אז הייתי מסובב במגרש הכדורגל של מכבי פתח תקווה שהצריף שלו שכן בקרבת מקום... וההורים שלי שהיו חלוצים שבאו ממזרח אירופה לא אהבו את הרעיון שאנחנו... אבי היה איש ספר, הוא בא מבית דתי אמנם, היה תלמיד

ישיבה, כשראה שאנחנו מסתובבים שם ליד מגרש הכדורגל רוב הזמן הפנוי אז הוא פנה לאחיו הצעיר... ודאג שייקחו אותנו לקן השומר הצעיר בפתח תקווה. ואני באמת מוקדם מאוד הלכתי לקן וזה היה למעשה הצעד שהחתיים אותי לכל החיים... כמו תינוק שנולד, החתיים אותי לקבוצת הילדים, להדרכה, להנהגת הקן... להליכה לקיבוץ... ובכלל קבע את ההשקפה הפוליטית שלי, את ההשקפה החברתית, כל מה שלמדתי, למדתי מאז הילדות...

לתנועת הנוער היה תפקיד חשוב בפיתוח הזהות האישית והלאומית. ערכים כגון מסירות, הקרבה, חינוך והתיישבות, וכן מתן מקום לצעירים ולשונות התרבותית, הערכית והתעסוקתית שלהם לעומת הוריהם השייכים לעולם הישן, שיקפו את הנושאים המרכזיים שבהם עסקו באותה העת. משתתפים אלה מייחסים לתנועת הנוער משמעות ייחודית בעיצוב חייהם ובהפיכתם לגורמים הדומיננטיים במשפחתם, ומאוחר יותר במדינה בכלל. ככל שהתקרבה מלחמת העצמאות, התחזק מוטיב הצבר הישראלי, הצעיר, המחוספס והלוחם: "תקופת הצבא הייתה מאוד-מאוד משמעותית... לא הייתה הליכה אינדיבידואלית אלא הליכה של גרעין, וזה תבע מאתנו מעל ומעבר ממה שחייל בודד נותן כשהוא יחיד". מוטיב זה חוזר גם בסיפור הבא:

בצבא אנחנו יחד, לא לבד, בניגוד להווה היינו חדורי מוטיבציה מיוחדת במינה — כמו סיירות... אבל זה גבה מאתנו, היות ורצינו להיות הגרעין המצטיין... עמדנו בפני שתי קטגוריות של ביקורת: של הצבא ושל הגרעין. ואי אפשר היה לפשל. הייתה לנו טירונות ארוכה של שלושה חודשים, מהם חודש וחצי בשדה. תמיד היו תחרויות בין המחלקות, בין גרעיני השומר הצעיר ובין מחנות העולים, תמיד רצינו לנצח.

כמה מרואיינים מדברים על הצורך במילוי אתגרי ההתפתחות המלווים את גיל ההתבגרות והתואמים לרוח ולאירועי התקופה (שגיא ואנטונובסקי, 1999). מצע זה הוא ביטוי ותשתית ליצירת מיתוס הצבר, הכולל התעלמות מהעבר הגלותי, עבודת כפיים יצרנית, התיישבות והשתתפות במאמץ המלחמתי, וכפועל יוצא מכך, לבניית זהות חדשה המבוססת על מיתוס הצבר: ישראלי חזק, לוחם, צעיר ועובד.

מיתוס הצבר במעבר — השתקפות בתסריטי החיים

המשתתפים, כאמור, מבליטים בסיפורי החיים את המשמעות שהם ובני דורם ייחסו למיתוסים הלאומיים. למיתוסים אלה תפקיד חשוב במיוחד כיוון שבעת שהיו שגורים, היו משתתפי המחקר בגיל ההתבגרות והיו עסוקים בפיתוח זהותם האישית. הטבעת ערכי העבודה, החיים הקולקטיביים ואהבת הארץ, המלווים את משתתפי המחקר החל מגיל ההתבגרות לאורך כל חייהם, עומדת בסתירה למצב שעמו הם עומדים להתמודד — הפרישה מהעבודה. הפרישה היא מודל מנוגד לעבודה, לערכים, ולתחושות החוזק והצעירות. המשתתפים מרגישים לא מוכנים ונבגדים והם מתקשים לראות את חייהם ללא מימוש האידאולוגיה התעסוקתית, השיתופית והביטחונית: "בשבילי לא לעבוד זה סוף העולם... זה ממש מוות", או "אני לא מבין למה לא דואגים לנו לתעסוקה... כל החיים עבדתי... תרמתי... עבדתי במפעל ביטחוני... נלחמתי, מה לא עשיתי? ועכשיו?"

הדבר בא לידי ביטוי גם בתסריטי חיים קצרים, ללא התייחסות ישירה לזקנה ולחולי, ועם שחזור חוזר ונשנה של העבר: "אפשר לחזור לדבר עוד פעם על הצבא... זו הייתה תקופה משמעותית בחיי".

אפשר לומר כי ערב הפרישה מהעבודה, בתסריטי החיים מתקשים חלק מן המשתתפים לראות עצמם מזדקנים. קושי זה מאפיין את מיתוס הצבר ומבליט את המיתוס שהצברים לא מזדקנים (ספקטור-מרזל, 2001).

הפער בין דימוים העצמי של משתתפי המחקר כצעירים ובין מצבם האובייקטיבי – היותם מבוגרים-מזדקנים, בא לידי ביטוי בתקופת הפרישה מהעבודה, בהשוואה שהם עושים בין ההווה לעתיד, בינם ובין הדור הנוכחי ודור ההמשך. מניתוח תסריטי החיים עולה כי המרואיינים מרגישים שהם שונים מהדור העכשווי ואף חווים אבדן דרך. כך, לדוגמה, מתבטא אחד המרואיינים:

אנחנו בנינו את הארץ... תראי בנינו נמל... יצרנו מדינה... היום במדינה, ואפילו הילדים שלי כל אחד לעצמו... לא שאני לא רוצה שיהיה להם טוב... אבל לאיש לא אכפת... אולי זה יותר טוב... כך הם יתקדמו בחיים ולא יישארו כמוני עובד פשוט.

ומרואיין אחר אומר "אני בשביל המדינה ויתרתי על חיים באמריקה ועל קריירה אקדמית. הילדים שלי כולם עושים פוסט-דוקטורט באמריקה. בשבילי זו קטסטרופה...".

כפי שבא לידי ביטוי בסיפורי החיים ובתסריטי החיים כחלק מהערכת החיים, חלק ממשתתפי המחקר מדווחים כי בצעירותם הם היו שותפים לאירועים בעלי משמעות לאומה וכי עמדו לרשותם משאבים שכיום חסרים להם. הערכה זו מביאה את מקצתם לחוש סיפוק ואילו אחרים חשים כי כל מה שצפוי להם מתגמד לעומת העבר. מרביתם מנסים להתפכח מחלום חייהם ולהסתגל לעולם שונה: "החיים היום אחרים... אין ברה, אני צריך להשתנות... ללכת הביתה... לפנות מקום לצעירים ולמצוא את עצמי... אני אופטימי... לא שאני אבנה שוב מדינה, אבל אולי אלמד ילדים... אתנדב... אולי אלמד... יהיה בסדר".

מיתוס ההתפכחות – מיתוס הלוחם השב הביתה מן המלחמה

כאמור, תהליך ההתפכחות הוא תהליך של הפרכת אשליות המקבל חשיבות עקב נטייה לסקירת החיים ולהערכתם המאפיינת את שלב ההזדקנות (Gould, 1978). הנרטיב החברתי הישראלי הנוגע להתפכחות מוצג באמצעות מיתוס הלוחם, ביטוי למיתוס "החלון, המתישב והשומר" (אלמוג, 1997). מוטיב זה נשען על החוויה הישראלית הקשורה לאירועי ביטחון והוא נמצא ברבים מן הסיפורים (ויצטום, מלקינסון ורובין, 1993).

רובינשטיין (1977) טוען כי הצבא הוא זירת פעולה שבה יכלו ילידי הארץ והעולים החדשים לממש את המהפכה הציונית. לדבריו בצבא יכול היה הצבר להיות גברי, נוקשה, פייטר וקשוח. כלומר, הצבא היה המרחב שאפשר לפרט ביטוי ועידוד של תכונות בסיסיות שלרוב מיוחסות לישראלי יליד הארץ – לצבר. אולם עם השנים עולה השאלה

אם תחושות הגאווה וההערצה ללוחמים ממשיכות להתקיים, או שמא בעקבות תהליך ההתפכחות יש הבנה של מחיר המלחמות.

מיתוס ההתפכחות – השתקפות בסיפורי חיים

חשיבות הצבא והתמורות שעבר במשך 50 שנות קיום המדינה משתקפות בסיפורי החיים המתאפיינים בתיאורים מפורטים של השתתפות במאמץ המלחמתי. לדוגמה, אחד המרואיינים רואה בשירות הצבאי מקור לגאווה. חשוב לו לספר כי הוא, אחיו ובניו שירתו ועדיין משרתים ביחידות קרביות ואף השתתפו במלחמות ישראל: "כל הגברים במשפחה שירתו ביחידות קרביות בהתנדבות, כולל שירות מילואים עד גיל מאוחר. במלחמת יום הכיפורים שישה גברים היו במלחמה ושתי אחיות התנדבו לצבא בשירותים שונים...". מתיאורים אלה עולה גם ההתייחסות למחיר המלחמה. בסיפורי חיים רבים מופיעים תיאורים של השתתפות לא הרואית בקרבות, והם מלווים ברגשות של עצב על אבדן חברים ועל היותם שותפים לפגיעה באחרים. כך מתאר המרואיין הבא:

אני אספר לך סיפור שגרם לי הרגשה קשה. במלחמת ששת הימים התמקמנו בצומת [הפסקה קצרה] אל-עריש... רפיח... אחרי הגל הראשון של השריון המצרי, יצאנו לסיוור במתחמים של השריון המצרי... פתאום יצא חייל מצרי כשהוא סוחב רגל ומבקש מים ומישהו ירה בו צרור מהעווי ומוטט אותו... הוא פשוט חרחר שם... ואני גם כן, הוספתי גם כדור מהרובה אבל אחרי שהוא כבר היה גמור לפי דעתי... וזה אחד הדברים שכשאני נזכר בהם ממש צורב לי... גורם לי הרגשה איומה. אני שופט עצמי בחומרה רבה... מצמרר אותי לחשוב...

מיתוס ההתפכחות – השתקפות בתסריטי חיים

את תהליך ההתפכחות אפשר לראות באמצעות השוואה בין סיפורי חיים ותסריטי חיים של מרואיינים שונים. בעוד הסיפורים משקפים את חוויית הצעיר השולט בחייו ונלחם באויביו, התסריטים המאפיינים את תפיסת העתיד ואת קולו של המבוגר מראים הבנה של מחיר המלחמות ונטייה לשלום ולהתפייסות. כך אומר אחד המרואיינים:

...מקווים לשלום. זה אני רואה שהשלום עדיין רחוק, אבל מקווים לשלום. קצת ראש שקט שהילד שלי יצא מהבית, כמו כל ילד שהולך לצבא, ושיחזור בשלום. עוד מעט, בקרוב, הנכדה הגדולה הולכת לצבא, גם אני הייתי 5-6 שנים בצבא, בהג"א, לא עשיתי שום דבר אבל... הבן שלי בהנדסה קרבית, אני מפחד מאד בגלל סוג השירות שלו אבל מה לעשות? זה החיים. בכל בית יש דבר כזה. [שקט] בוא נראה מה יהיה. אולי הגיע הזמן לא לקבל זאת כמובן מאליו...

סיפור ההתפכחות והשינוי בתפיסת המשתתפים את מיתוס הלוחם בא לידי ביטוי במיוחד בראיית העתיד. תסריטי החיים הם אינדיקציה לתהליכי ההזדקנות של משתתפי המחקר, ומשקפים תהליכים חברתיים כגון המעבר לנטייה לשלום.

לדוגמה, אחד המשתתפים מתאר את תפיסתו כלוחם עוד בילדותו מחוץ לישראל:

נולדתי בעיראק, בגיל הנעורים הצטרפתי לתנועת הנוער הציונית. בתנועה, שם למדנו עברית... יותר מאוחר, בגיל 17, 16-17 הצטרפתי לשורה, שזה היה פלג צבאי. עברנו כמה אימונים וכי-51' עליתי ארצה. הייתי כשנה בארץ, התגייסתי לצה"ל, הייתי בגולני, המשכתי בשירות קבע ועד שנת 59' הייתי בקבע ואז עברתי את מבצע קדש בצבא הסדיר... עשיתי מילואים, השתתפתי בכל מלחמות ישראל.

ובהמשך הוא מתאר את התייחסותו לנושא זה ערב פרישתו מהעבודה: "כשאני שומע חדשות אני מצטמרר. כל יום חיילים נהרגים ואני שואל עד מתי? מה, בשביל זה באנו לכאן... עשינו את כל הדרך... אני מקווה לטוב".

בעוד שבסיפורי החיים למשתתפי המחקר חשוב להרגיש תחושת השתייכות לקולקטיב – להימנות עם אותם צברים שלא מביעים חולשה או אכזבה, הרי בתסריטי החיים, עם תיאור שלב החיים כבוגרים ואף כמזדקנים, קיימת לגיטימציה לראות גם היבטים שליליים של המסגרת הביטחונית, של האידאולוגיה ושל המדינה.

יתר על כן, בעוד תוכנם של סיפורי החיים מבטא את מיתוס הלוחם כשלעצמו, בתסריטי החיים נראית ההתפכחות והמעבר למיתוס הלוחם השב הביתה. בהתאם לכך אפשר לומר כי תהליך ההתפכחות הוא חלק מהדיאלוג הפנימי-התפתחותי שבו המספר משנה את המיתוס המקורי והופך אותו למיתוס שונה התואם את תובנות חייו ואת התהליך הפנימי, המתאפיין בערעור התפיסה הקולקטיבית ובמתן אפשרות לדיאלקטיקה ולהעדר אינטגרציה.

יונג (Jung, 1969) גורס כי מאמצע החיים עד לזקנה מתרחש תהליך שבו ה"עצמי" המבוסס על הילדות מתחלף ל"עצמי" המקבל את עצמו גם אם אינו מושלם. כפי שעולה מדברי המשתתפים, ה"עצמי" נשען על מעברים ומשברים של אמצע החיים, על תהליכי פְּרָדָה מההורים, על השלמה עם שינויים רגשיים ועל חרדה ופחד מוות. ה"עצמי" מכוון פנימה (inward), ליחסי משפחה, לקרבה ולרעות, לקבלה ראלית של ה"יש" והשגת תחושת סיפוק הנעשית באמצעים שכליים. תהליך תוך-אישי זה העולה במספר ראיונות מלווה בכיטויים רגשיים רבים, מאפשר מקום לסדק במיתוס הלוחם: "סליחה שאני בוכה... לא יודע... בזמן האחרון אני יותר רגיש... נדמה היה לי שהתגברתי על פציעת הבן בלבנון, על מות אשתי הראשונה ופתאום... הכול עולה לי שוב".

הצורך למלא אחר הציווי החברתי המתחיל להיסדק עם ההתבגרות וההזדקנות, מלווה בקושי ובתחושת אי-נוחות גדולה. המשתתפים מדווחים על עייפות ממאבקים וממלחמות, מן המאבקים והקשיים בעבודה, מן המאבק בין ה"אני" לדרישות החברה, ומקבלים חיזוק מן התהליך של "להיות קשוב לעצמי". על רקע זה הפרישה מהעבודה נתפסת כתהליך טבעי-התפתחותי ההולם את הקצב האישי והפנימי, והוא פחות כואב מתהליך הפרכת האשליות וההתאמה למציאות שדרשה תקופת הבגרות (Gould, 1978). אמנם, במהלך החיים קיים מעבר מציות לצווים חברתיים אל הקשבה לקולות פנימיים ואישיים, אך הקושי הייחודי שעליו מדווחים המשתתפים במעבר זה קשור גם לכוללניות של הציווי החברתי שאפיינה את התקופה שבה חיו וגדלו:

...היום אני מבין שעשיתי הכול בשביל כולם רק לא לעצמי... אשתי והילדים כל הזמן אמרו לי... מספיק לקחת ללב... תשב אתנו בשבת ובחג ולא תרוץ לעבודה... לא יכולתי... היום אני מבין איזה פספוס... זה לא מתאים לי יותר... אני רוצה לדאוג לעצמי.

מיתוס הקטיעה – מיתוס העולה־מהגר

ההנחה שבמחזור החיים אפשר להתחיל דף חדש וכי מה שהיה לא בהכרח מאפיין את מה שיהיה, היא הבסיס למיתוס הקטיעה. מיתוס זה המעוגן בהיסטוריה של עלייה לארץ, מתעצם לאור הדימוי הנלווה להזדקנות והמתקשר גם לחולי, לירידה בתפקוד ולמוות.

מיתוס הקטיעה – השתקפות בסיפורי חיים

הקטיעה – הפרישה מהעבודה – מעוררת ומזכירה קטיעות קודמות שפקדו את הפרט לאורך כל מחזור חייו, בין אם מדובר בקטיעות התפתחותיות כגון אלה המתוארות על ידי אריקסון (Erikson, 1982), או אם אלה קטיעות הנובעות ממעבר מארץ לארץ כגון גירוש והגליה, או קטיעות הנובעות מניתוק מהמשפחה, מאירועי מוות, מפציעות וממחלות:

קודם כול הגעתי ארצה, לארץ חדשה, זה דבר ראשון. להתנתק מכל התרבות, המנהגים וכל הדברים האלה, זה משבר לא קטן. [מחיין]. תראי, היה הווי אחר, בילוי אחר, אנשים אחרים, מאכלים אחרים, אקלים אחר. כן. את קודם כול מגיעה למקום שאת לא יודעת לאן את הולכת...

מחקרים מראים כי טראומות של אירועי עבר שבות ומתעוררות בעת ההתמודדות עם ההזדקנות (Hermann & Eryavec, 1994; Solomon & Ginzburg, 1998). לפיכך משתתפי המחקר, המשתייכים לדור המתאפיין בקטיעות חיים אינטנסיביות בגין מלחמות והגירה, שבים ודנים בסוגיה זו עם פרישתם מהעבודה והזדקנותם. ערב הפרישה מהעבודה המשתתפים מייחסים להוריהם קביעה של גורל חייהם, החל מהקניית חינוך עם מוטיבים ציוניים, דרך השתתפות במלחמה למען ארץ ישראל, וכך גם העלייה ארצה. זיכרונותיהם ותיאוריהם כוללים, לדוגמה, תמונה משפחתית של סעודת ליל שבת ודרשתו השבועית של אבא, פְרָדָה אחרונה מאימא בשואה או שיחות נפש עם אימא על ההחלטה לעלות לארץ. תיאורים אלה לוו באמירה על הגעגועים ופעמים בהתרגשות עד דמעות:

[בוכה] ... אני נזכר... יום אחד נסעתי עם אימא ברכבת לכפר... הכל פרח מסביבי... ירדתי עם אימא מהרכבת ומרחוק ראינו בקתה... אימא סיפרה לי סיפור ואחזה ביד... וכך הלכנו... אימא אמרה שבבית הזה מחכים לי אנשים טובים... לאט־לאט אימא התרחקה ואני המשכתי ללכת בשדה לכיוון הבית הזה... זהו מאז לא ראיתי אותה... אפילו תמונה אין לי...

בשל ההיקף הרחב של התופעה, אפשר לראות בסיפורים אלה סיפורים דוריים־חברתיים. מוטיב הקטיעה חזק יותר בקרב משתתפי המחקר שעלו לארץ בעיקר לאחר הקמת המדינה. המשתתפים בחלקם עלו לארץ לאחר מלחמת העולם השנייה ללא הוריהם, או בלויית הוריהם שאיבדו את מעמדם ההורי בעיקר בעקבות העלייה לארץ בשנות ה־50.

ראובן, משתתף במחקר, מתאר את המפגש עם הארץ כאילו הגיע ל"גן העדן" בהשוואה לאימי השואה ולעובדת הינצלו:

בסוף שנות ה-40 הייתה עלייה גדולה לארץ, אחי ואחותיי עלו לארץ בשנת 1947 דרך קפריסין. אנחנו נרשמנו כדי לעלות לארץ לגלית [חוקית], הורי ואני. ובהמשך, כשחזרנו, כשהרוסים נכנסו לעיר הרגשנו ששחררנו, אבל השחרור הנכון היה כשחזרנו וההתרגשות הייתה הגדולה ביותר כשעלינו ארצה. בארץ, גרנו במעברה 8 שנים עם כל הקושי. הרגשנו שזה טוב לנו כאילו נכנסנו לגן עדן, למרות כל הקושי.

הראיונות היו רגשיים ביותר, כללו בכי, התרגשות, הפסקות בריאיון וקשיי פְרדה מהריאיון עצמו. תוכני הריאיון עסקו בילדות ובהזדקנות והבליטו מוטיבים משפחתיים:

אני זוכר כל ערב שבת. אימא הייתה מדליקה את הנרות... הייתה אוריה מיוחדת בבית [בוכה]... ואחרי ארוחת שבת [אבא] תמיד ישב וסיפר לי כמה שהעם היהודי זקוק למדינה, כי עם בלי מדינה אין מי שיגן עליו [מתרגש] וזה... הוטמע בי, בתוך נשמתי.

רבים מהמראיינים שסיפרו על העלייה לארץ הזכירו שנלווה לכך חילוף תפקידים בינם وبين הוריהם, הראו הסתכלות מחודשת על רצונם לטשטש ואף למחוק את העבר, ובעקבות הגיל והפרישה מהעבודה הביעו געגועים לבית ההורים.

מיתוס הקטיעה – השתקפות בתסריטי חיים

כאמור, המוטיב המרכזי בסיפורי חיים אלה הוא קטיעה. במובנים מסוימים גם פרישה מהעבודה עשויה להיות קטיעה ברצף החיים ובתחושת הזוהר העצמית, ועולה השאלה אם אפשר למצוא חיבור בין התחושות. לאור התקרבות הפרישה מהעבודה מתאר אחד המראיינים בתסריט החיים את הדאגה ואת תחושות האיום על הקיום של בני המשפחה, ומחבר אותן לתחושות של הוריו ולאירועים משפחתיים מהעבר שהוא משחזר:

בחור"ל היה אבא המפרנס. ואני הייתי בדיוק בגיל שבו גמרתי את בית הספר התיכון והייתי צריך להחליט אם ללכת ללימודים או למסחר המסורתי של המשפחה... באה העלייה ארצה... [משתהה] בארץ... כשהגענו אז מיד הבנו שלאבא אין יותר מה לעשות בצד הכלכלי, ומיד תדמיתו התגמדה ואני הרגשתי שנטל האחריות הקיומי הכלכלי הוטל עלי. וגם על האחיים שלי. [הפסקה ארוכה בדיבור] כן... כן... והייתי צריך להסתגל... שפתאום הפכתי להיות מילד לגבר חשוב שמסוגל לפרנס את האבא שלו ומבחינת האחריות הכלכלית זה היה שינוי דרסטי.

והוא מוסיף ומתאר את חוויית הקטיעה שעבר אביו:

התקופה הכי קשה שהייתה לי ולאבי הייתה לשלוח שישה ילדים למלחמה. הוא לא הבין עברית והיה לו קשה לדעת מה מתרחש. אני הייתי בשבילו יד ימינו. דאגתי לכולם בתור בכור... חמישה מאחי המגויסים התקשרו אחרי כמה ימים. האחרון, הקטן, לא התקשר אז פנו אלי לחפש אותו. אני חיפשתי דרך דובר צה"ל פיקוד דרום... נתנו לי רכב ונהג והלכתי לבקר אותו... תמיד אמרנו לאבא שלא ידאג... דאגתי להורים שלי שהיו במעברה, וגם אחר-כך, כל החיים... ועזרתי להם בפרנסה כלכלית... [מחכה. שקט].

ערב הפרישה המרואיינים מדברים על הוריהם כמודל לאנטי חיקוי מצד אחד וכמקור לסיפוק צורכי הכלה ותמיכה מצד שני: "אבא שלי הלך והתנוון אחרי הפרישה עד שמת... אני מפחד מהפרישה... ואני לא רוצה שזה יקרה גם לי". משתתפים אחרים במחקר ובמיוחד העולים מביניהם, האירו את המשמעות של ההזדקקות לדמויות הוריות תומכות ומסייעות כדי להתמודד עם המעבר לפרישה מהעבודה ואת הצורך להתמודד עם שינוי אקוטי. בלטס (Baltes, 1995), במחקרה על אוכלוסיות מבוגרים, מצאה עדות לצורכי תמיכה ותלות העולים עם העלייה בגיל: "אם אבא שלי היה בחיים הייתי מתייעץ אתו... הוא תמיד ידע מה לעשות... עכשיו אני לבד... אין לי עם מי לדבר...".

החזרה לדבר על ההורים, ששניהם אינם בין החיים, סמוך למועד הפרישה מהעבודה, ותפיסתם כמורי דרך וכמקור לתמיכה רגשית, באים על רקע תחושת בדידות וקושי להתמודד עם הפרישה מהעבודה ועם ההנחה כי קשה לקבל עזרה מבת הזוג ומהילדים. קוליק (1992) מצאה במחקרה כי ערב הפרישה מהעבודה צפויים שינויים במאזן הכוח הזוגי וכי גברים עשויים להרגיש נחותים ביחס לנשותיהם, מצב המעצים את תחושת התלות. במצבים שבהם בת הזוג אינה נתפסת כמסייעת, קיימת נטייה לחזור ולהישען על דמויות משמעותיות אחרות. במקרים אלה משתתפי המחקר נטו להסתייע בדמויות ההורים, או ליתר דיוק בייצוג הפנימי של דמויות אלה. מירובסקי (Mirowsky, 1995) וכרמל, צויקל וגלינסקי (Carmel, Cwikel, & Galinsky, 1992) מצאו במחקריהן כי עם הגיל תחושת השליטה נחלשת וההתנהגות התלותית גוברת. במצב זה הפרט עסוק באופן טבעי בניסיון לסיפוק צרכיו באמצעות דמויות משמעותיות בחייו.

זיכרונות הילדות של מקצת המשתתפים כוללים הערכה כי הוריהם לא הסתגלו היטב לעלייתם לארץ ואף שילמו מחיר יקר על רצון ילדיהם להפוך לצברים. הורים אלה התקשו אחר כך להסתגל לפרישה מהעבודה. בד בבד הם כילדים לא תמיד עמדו לעזרת הוריהם. זיכרונות אלה מבנים שתי תפיסות מרכזיות: האחת קשורה ליחסי משפחה – "אבא תמיד נשאר אבא ולא יכול להפוך להיות תלוי בילדיו", והאחרת קשורה בזקנה – "להזדקן – עדיף למות. אדם ללא עבודה אין לו מקום בעולם הזה". על שתי תפיסות אלה נשענים הדברים שהמשתתפים אומרים על עצמם וכן החשש שמא גם להם צפויה אי-הסתגלות בעקבות הפרישה. הם מבליטים בדבריהם את תחושות המצוקה ואת הרגישות והפגיעות הצפויה להם במעבר אל הפרישה מהעבודה. אפשר להניח כי החיבור בין התפקיד ההורי, הפחד לפרוש ולהזדקן ותחושת הבדידות, מגבירים את הזיכרונות והגעגועים לבית אבא ואימא, ואלה מצדם חוזרים ומבליטים אצל המשתתפים את מחיר ההשתנות וההזדקנות, ופעמים מביאים אותם למסקנה ש"הפרישה מהעבודה משמעותה זקנה, תלות, אי-תפקוד ופחד מפני המוות", כפי שאומר אחד המשתתפים.

אפשר לומר כי בעבור חלק ממשתתפי המחקר, ההורים הם אלה שהיו אחראים לשינוי הגדול בעבר, שכלל בין היתר הגירה, גיוס לצבא והתאקלמות בארץ, והם אף נכחו בהתרחשותו. אולי משום כך ההורים וייצוגיהם הפנימיים שבים ועולים בתסריטים עם ההתכוננות לקראת השינוי הגדול העומד להתרחש בהווה – הפרישה מהעבודה.

שלא כמו במיתוס הצעירות ובמיתוס ההתפכחות, שבשימוש בהם נראתה התפתחות מתפיסה קולקטיבית בסיפור החיים לגישה אינדיבידואלית בתסריט, בשימוש במיתוס הקטיעה הנושאים הקולקטיביים שהופיעו בסיפור החיים חזרו על עצמם גם בתסריט לצד האירועים האינדיבידואליים.

דיון מסכם

התמורות החברתיות שחלו בחברה הישראלית בשנים האחרונות הובילו לשינויים גם במיתוסים החברתיים. מדינת ישראל הציונית, זו הקולטת עלייה והופכת את כולם לצברים, המשמשת מקלט ליהודים באשר הם והמוקפת אויבים, משנה את פניה ומאפשרת לכל אחד להגדיר את עצמו ואת ישראליותו. מגמות אלה אינן נחלת ישראל בלבד אלא נחלת העולם המערבי כולו (אוחנה וויסטרין, 1996; גלבר, 1996, 2003).

האדם, בהיותו יצור סימבולי, מעניק לעולם ולתמורותיו משמעות באמצעות מיתוסים קולקטיביים המאפשרים לו להתמודד עם עברו ובעיקר עם המציאות העכשווית ועם העתיד. מספרות המחקר עולה שבמצבים חברתיים או אישיים של מעבר, משבר או שינוי, האדם בודק את יעילות המיתוס ואת תקפותו. זהו ניסיון להבנות משמעות חדשה לאירועי העבר שעשויה לסייע לו להתמודד עם השינוי, אך אינה ניתנת להפרכה או לאימות.

אכן, מחקרים מראים (אלמוג, 1997; גלבר, 2003), שיש התפרקות של החוויה הקולקטיבית הישראלית לחוויה של אינדיבידואליות כוללת. אך בעוד שלדור הצעיר מעבר זה נראה טבעי (לומסקי-פדר ורפפורט, 2000), לדור המבוגר, כפי שנראה במחקר הנוכחי ובמחקרים נוספים, המעבר אינו אוטומטי והוא כולל משא ומתן בין המיתוסים של העולם הישן לאלה של העולם החדש. תהליך ניתוח המיתוס והפרכתו אינו משמש רק לצורך ארגון הזיכרון. המשא ומתן הפנימי מבטא תהליך של השתנות ומעבר התפתחותי בין ה"אני" הצעיר ל"אני" המבוגר כדי להתמודד בהצלחה עם הפרישה מהעבודה ועם ההזדקנות (Kaufman, 1986; Whitbourne, 1985). בנוסף, הערכת החיים נעשית גם לצורך גיבושה של זהות עצמית מובחנת וברורה, בייחוד עקב השינוי שחל בתפיסות ובהגדרות החברתיות במעבר בין שלבי החיים, כגון בין בגרות לזקנה, והיא עשויה לסייע בהתמודדות עם משימות החיים החדשות (Featherstone & Hepworth, 1991).

סיפורי החיים ותסריטי החיים שנחשפו במאמר זה הם מיתוסים גבריים ישראלים העולים בקנה אחד עם המיתוסים האוניברסליים של צעירות, התפכחות וקטיעה. ניתוח הסיפורים והתסריטים מעגן אותם בשלושה הסברים אפשריים. לפי הסבר אחד זוהי ביוגרפיה דורית המשקפת את תקופת המדינה שבדרך ואת 50 שנות עצמאותה. הביוגרפיה מאופיינת בהתמודדות עם העלייה ארצה אחרי השואה, מאירופה או מארצות ערביות, כמוטיבים הקשורים בקליטת עלייה, בהשתתפות במלחמה והתנדבות, כבנייה חברתית, תעסוקתית ופוליטית של הארץ. כפי שטוענות ליבלך ואחרות (1995, עמ'

92) "בסיפוריהם של אנשים החיים בתרבות מסוימת ובתקופה נתונה יש לצפות לתכנים משותפים המשקפים את עולמם התרבותי, החברתי או ההיסטורי". דור זה התחנך כרוכב על תפיסה ציונית, ולעתים ציונית-דתית, על הקרבה למען העם והמולדת ועל חווית עבודה לכל החיים.

לפי הסבר אחר הביוגרפיות משקפות את השינוי החברתי שחל בישראל בעשור האחרון, מחברה ערכית הדואגת לחבריה ולזקניה, לחברה השמה דגש על חומריות, עכשוויות וצעירות. הסיפורים, וכיחוד התסריטים של המשתתפים, כפי שבוטאו במחקר זה משקפים מעבר לחומריות, לצרכנות ולאינדיבידואליות, וכן הערכה מחדש של הנורמות הישנות, עייפות ממלחמות ושאיפה לפיוס – כל אלה דומים לתהליכים שעוברים על כלל החברה (אוחנה וויסטרין, 1996).

לפי הסבר אחר, שלישי, השוני בין סיפורי החיים והתסריטים הוא אוניברסלי, הוא נלווה להתפתחות לאורך מחזור החיים ואופייני לאוכלוסייה מזדקנת. מחקר זה מאפשר לשפוך אור על גלגולי התודעה העצמית הישראלית באמצעות קבוצת נחקרים שבדורה גדלה והתחנכה על המיתוסים החברתיים המסורתיים ואימצה אותם. התהליכים ההתפתחותיים שעוברים על אוכלוסייה זו, ובהם התהליך הפסיכולוגי של בדיקת העבר והתאמתו לעתיד, מאפשרים לנו לצפות ולו במעט בתהליך שינוי המיתוסים העובר על הפרטים כחלק מן החברה.

סיפורי החיים הנשענים על מיתוס הצבר מאופיינים במשמעות החיים במדינה שזה עתה נולדה, שלוחמת על קיומה, ששמה לנגד עיניה את החשיבות של בניית חברה חדשה ואת מיתוס הביטחון. סיפורים אלה מבליטים את הקושי של הגברים החיים בחברה כזו לבטא נושאים ומשמעויות הקשורים להזדקנות והם מעדיפים ליצור "תסריטי חיים צעירים" שבחלקם הם ניסיונות לשחזר ולשמר חוויות חיים קודמות. אפשר שדבקות בהרואיזם הישראלי היא אסטרטגיית הגנה מפני מראה של אנשים זקנים, חסרי כוח ולא יעילים (Featherstone & Hepworth, 1991).

מיתוס הלוחם הוא בעיקרו תמונת המשך למיתוס הצבר, אך לעומתו הוא משקף גם את הפרט המזדקן העייף מן החיים. סיפורי חיים הנשענים על מיתוס הלוחם סופרו על ידי משתתפים הקשובים לשינויי גיל, והם מאופיינים על ידי חיפוש דרך ומציאתה. לאחר שנים שבהן עסקו המשתתפים בבניין הארץ, במיסוד דמות הצבר ובמימושה, עקב התפכחות וערעור על המיתוסים הם חשים התפרקות ואף בגידה של החברה האידאולוגית. תהליך ההקשבה הפנימי האופייני לגיל זה מביא אותם עם פרישתם לחוש שחרור, לבטא ממדים רגשיים כדוגמת כעסים ותסכולים ולמתן תחושות של עוולות שנעשו במהלך חייהם. תיקון זה מאפשר קבלה נוחה יותר של הפרישה מהעבודה.

מיתוס הקטיעה ניזון בקרב דור משתתפי המחקר בעיקר מחוויית ההגירה וממשמעותה הייחודית הקשורה לבניין הארץ והחברה. מיתוס הקטיעה הקשור לעלייה לארץ מבטא את קשיי הקליטה, את שברו של החלום ואת ניפוץ האשליה שנלוו לעלייה הציונית בסמוך לקום המדינה. הפרישה מהעבודה מעוררת את החשיבה על אבדן התפקיד ההורי שלקחו

על עצמם כצעירים, את ההבנה למחיר ששילמו הוריהם עקב רצון ילדיהם להפוך לצברים, ואף את החשיבה על הצורך לפרנס ולדאוג להוריהם. כמו כן, היא מעלה זיכרונות מבית הוריהם וגעגועים אליו. זיכרונות אלה וההבנה לתחושות ההורים הם תשתית לתפיסה השלילית של הפרישה הנקשרת לזקנה ולתחושות של פחד, אבדן והזדקקות לעזרה. האם מוטיבים אלה ייחודיים לדור המסוים הזה ולאירועי חייו, האם הם משקפים תהליכים כלליים של שינוי חברתי, או שמא הם תוצאה של תהליכים אוניברסליים של הזדקנות ושל ההסתגלות הנלווית אליהם?

כמקובל גם במחקרים אחרים על צעירים ומזדקנים, נשים וגברים (Grob et al., 2001; Strathern, 1992), סיפורי חיים לרוב משקפים מיתוסים ישנים. אולם שלא כמחקרים על צעירים ישראלים שהראו קבלה של השיח הציבורי העכשווי על אודות הישראליות (לומסקי-פדר ורפופורט, 2000), למשתתפים במחקר הזה לא קל לקבל שינויים במיתוסים החברתיים. עם זאת, סיפורי החיים של המשתתפים משקפים את המיתוסים הישנים, ואילו התסריטים הם בעבורם מרחב של מעבר לתפיסות חדשות, שכאמור עשויות לסייע להסתגלות. חיזוק לנטייה הכללית ליצור בתסריטים התחלות חדשות אפשר למצוא, לדוגמה, אצל מק־אדמס (McAdams, 1996).

הממצאים מראים ריבוי קולות בקרב המשתתפים וריבוי הֶדגשים של המיתוסים בדיון הפנימי אצל כל משתתף. אין אחידות בתפיסה, אלא מפגש בין גלות לישראל, בין מזרח למערב, בין היום לאתמול ובין עבודה לבטלה, וקיימת ביקורת לצד הסכמה. הרקע והמאפיינים החברתיים השונים של המשתתפים היו עשויים לגרום לריבוי אפיוני המיתוסים. אמנם שיטת הריאיון ומספר השאלונים (56) אינם מאפשרים הסקה כמותית־סטטיסטית על קשר בין מגוון הסיפורים למאפייני המשתתפים, אולם חשיפת הקולות הרבים והבנתם מנקודת המבט של המשתתפים התאפשרה עקב השימוש בשיטת המחקר האיכותנית שנקטה במחקר זה. שיטת הריאיון אפשרה לראות הן את התהליכים האוניברסליים, הן את התהליכים האופייניים לתקופה, והן את התהליך האישי והקושי המובנה אצל כל אחד ואחד מן המשתתפים. התסריטים חושפים את המשא ומתן הפנימי שכל משתתף מנהל כדי לעצב מחדש את מציאות חייו כך שתאים הן לתחושתו הפנימית והן למציאות החיצונית הנגזרת מהפרישה מהעבודה. השתתפותם במחקר אפשרה להם להשמיע סיפורים ותסריטים ולהציג את הדיון הפנימי בין תפיסתם את עברם לתפיסתם את עתידם כדי לעבור בהצלחה מבגרות להזדקנות ומעבודה לפרישה. בתהליך זה הם לומדים להכיר את המציאות הישראלית שהשתנתה בשנים האחרונות.

הרמנס (Hermans, 1992) טוען כי במהלך יצירת סיפור החיים, הפרט מנסה לתקן את העוולות שקרו בחייו. מניחות הסיפורים אנו רואים עדיין קושי בעשיית תיקון זה. משתתפי המחקר מתקשים לבקר את הצבא ולערער על מיתוס הלוחם שעליו גדלו והתחנכו במשך שנים ולהיפרד מהראייה הקולקטיבית של הישראלי כלוחם, כצבר וכשותף. עם זאת, תוך כדי ההזדקנות יש נסיגה ממוטיב הגיבור, והפרט עורך מעין חשבון נפש המאיר את הרווח לצד ההפסד בתהליך המתאפיין בדיאלקטיקה בין טוב

לרע. היכולת לראות ממדים שליליים וחיוביים כאחד היא מצד אחד מאפיין של יכולת חשיבה פוסט-פורמלית, המאפשרת הפשטה והכללה של ניגודים למסגרת-על, ומצד אחר היא אינדיקציה להימצאות המשתתפים במחצית השנייה של חייהם. ממצאים אלה דומים במהותם לממצאי המחקרים המקבילים שנעשו בארצות הברית, בקנדה ובאירופה (De Vries & Watt, 1996; Elder, 1998; Grob et al., 2001).

אירועים היסטוריים משפיעים על האופן שבו האדם חושב, מרגיש ופועל, ומוטיבים חברתיים-לאומיים מאפיינים את סיפורי החיים של מזדקנים יותר מאשר את סיפורי החיים של צעירים. כך למשל מצא אלדר (Elder, 1998) כי תקופת המשבר הכלכלי הגדול (great depression), מלחמת העולם השנייה ומעברי חיים הקשורים בגיוס לצבא ליוו בני אדם לאורך כל חייהם ובאו לידי ביטוי גם בסיפורי החיים שסיפרו בהזדקנותם. גם במחקר זה בסיפורי החיים ובתסריטי החיים של המשתתפים נראה חיבור של קו החיים האישי וקו החיים הלאומי לקו אחד. המוטיבים המרכזיים בהם קשורים במלחמות ישראל, בעלייה לארץ ובהתערות בה, בשל הצורך של המזדקנים לנסות "לחדש את ביתם, את האנרגיה שלהם ולקבל את זקנתם" (נוה, 2002).

שילוב זה בין היבטים לאומיים-חברתיים ותרבותיים ובין גורמים אישיים-יחידניים הוא אחד המאפיינים של תהליכי ההתפתחות בזקנה. אפשר לסכם ולומר שאירועי החיים שאפיינו את העבר תופסים מקום נרחב בקרב אוכלוסייה מזדקנת יותר מהעתיד, מאחר שהסיפור על העבר אינו משמש כלי לשחזורו אלא הוא תבנית להתמודדות עם העתיד (De Vries & Watt, 1996). תהליך זה מכיל גם את הנטייה לאינדיבידואליות העולה עם ההזדקנות (Grob et al., 2001), אך אפשר שהוא משקף, כפי שחלק מן המרואיינים טוענים, הן תהליכי הזדקנות והן שינויים חברתיים. ההיסטוריה הייחודית של דור משתתפי המחקר והאינטנסיביות הרבה שאפיינה את חייו לעומת הצפוי לו לאחר הפרישה מהעבודה הקשו על ההפרדה בין מוטיבים התפתחותיים, אישיים ואידאולוגיים.

לסיכום, הדיון האינדיבידואלי הפנימי בין מיתוסי העבר ובין מיתוסי ההווה אינו נובע רק מתהליכים חברתיים, אלא עולה בקנה אחד עם התהליכים הפנימיים ההתפתחותיים שעוברים המשתתפים עקב הפרישה מן העבודה ועקב ההזדקנות. ממצאי מחקרים שונים, ובהם מחקר זה, נוטים לראות את שני הגורמים גם יחד כמשפיעים על אפיוני המיתוסים שבסיפורי החיים של המזדקנים. הסיפורים הם השתקפות של נושאים דוריים, היסטוריים, גיליים ואישיים.

בנוסף, שלושת המיתוסים יחדיו – צעירות, התפכחות וקטיעה – שכאמור אינם מוציאים זה את זה, מורים שדור משתתפי המחקר נמצא במעבר בין תפיסות מסורתיות של פרישה והזדקנות ובין תפיסות חדשות שלהן. הגמשת הגבול בין הבגרות להזדקנות וטשטוש, מסמלת את השינוי בתפיסות החברתיות וכך בכך מאפשרת משא ומתן רחב יותר בין הפרט לסביבה: בין ה"אני" היחידני וצרכיו ובין ה"אני" הקולקטיבי.

מקורות

- אוחנה, ד' וויסטרין, ר"ס (1996). מבוא: נוכחות המיתוסים ביהדות, בציונות ובישראליות. בתוך ד' אוחנה ור"ס ויסטרין (עורכים), מיתוס וזיכרון (עמ' 13-37). ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- אייל, נ' (1998). אני מחוג שברח מן השעון – החוויה האישית של הזמן בתקופת הזקנה. גרנטולוגיה, כה, 9-24.
- אלמוג, ע' (1997). הצבר – דיוקן. תל אביב: עם עובד, ספריית אופקים.
- בילו, י' (1986). היסטוריית חיים כטקסט. מגמות, כט(4), 349-371.
- בילו, י' וויצטום א' (1999). חייו ומותו של "הגיבור הלאומי". פנים, 46, 46-54.
- גלבר, י' (1996). על אתוסים ומיתוסים. נקודה, 198, 50-55.
- גלבר, י' (2003). לשינוי פניה של החברה הישראלית. נתיב, 90, 27-32.
- ויצטום, א', מלקינסון, ר' ורובין, ש' (1993). שכול והנצחה: הפנים הכפולות של המיתוס הלאומי. בתוך ר' מלקינסון, א' ויצטום וש' רובין (עורכים), אובדן ושכול בחברה הישראלית (עמ' 231-255). ירושלים: כנה, משרד הביטחון.
- טרוואזיה, ה' (2002). פיירה אולאנייה. תל אביב: תולעת ספרים.
- יחזקאל, א' (1998). המפגש עם ארץ ישראל בזיכרון הפרטי של ניצולי שואה, גרנטולוגיה, כה, 25-47.
- יחזקאל, א' (1999). לארוג את סיפור החיים. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- כצנלסון, ע' (1994). מיתוסים במעגל החיים, החינוך וסביבו, טז, 37-49.
- לומסקי-פדר, ע' (1996). המשמעות האישית של חווית המלחמה: סיפורי חיים של גברים ישראלים. מגמות, לח(1), 48-72.
- לומסקי-פדר, ע' ורפפורט, ת' (2000). להישאר בארץ או לעזוב? אתגור המיתוס הציוני בסיפורי הגירה. מגמות, מ(4), 571-590.
- ליבליך, ע', זילבר, ת' ותובל-משיח, ר' (1995). מחפשים ומוצאים: הכללה והבחנה בסיפורי חיים. פסיכולוגיה, ה(1), 84-95.
- מור, י' ובר-און, ד' (1996). על הצבריות לכאורה של בני ניצולי השואה: ניתוח ביוגרפי נרטיבי של ריאיון אחד. שיחות, יא(1), 36-48.
- נוה, ח' (2002). נוסעים ונוסעות: סיפורי מסע בספרות העברית החדשה. תל אביב: משרד הביטחון, ספריית האוניברסיטה המשודרת.
- נוטמן-שורץ, א' (2001). הקשר בין "סיפור החיים" ו"תסריט החיים" לבין ההסתגלות לפרישה מהעבודה. עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.
- ספקטור-מרזל, ג' (2001, דצמבר). "צעיר, בריא ורענן": כאשר צבריות פוגשת זקנה. הרצאה בכנס הדו-שנתי לגרונטולוגיה, תל אביב.
- קוליק, ל' (1992). שינויים במאזן הכוח, במשאבים ובאוריינטציות חיים לפני ואחרי הפרישה מהעבודה. גרונטולוגיה, 56-57, 80-90.
- רובינשטיין, א' (1977). להיות עם חופשי. תל אביב: שוקן.
- שגיא, ש' (1989). תחושת הקוהרנטיות והסתגלות ללחץ במערכת המשפחתית: המעבר של יציאה לגמלאות. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- שגיא, ש' ואנטונובסקי, ה' (1999). חוויות חיים התורמות להתפתחות תחושת קוהרנטיות: שני סיפורים של ניצולות שואה. שיחות, יד, 51-56.
- שיהי, ג' (1979). מעברים, תל אביב: זמורה, ביתן, מודן.
- שרן, ש' (2003). ציונות, פוסט-ציונים ומיתוס. נתיב, 14(84), 55-62.

- Atchley, R. C. (1989). A continuity theory of normal aging. *The Gerontologist*, 29, 183–190.
- Baltes, M. M. (1995). Dependency in old age: Gains and losses. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 14–19.
- Baltes, P. B. (1993). The aging mind: Potential and limits. *The Gerontologist*, 33, 580–594.
- Baltes, P. B. (1997). On the incomplete architecture of human ontology: Selection, optimization and compensation as foundation of development theory. *American Psychologist*, 52, 366–380.
- Baltes, P. B., & Baltes, M. M. (1990). (Eds.). *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences*. New York: Cambridge University Press.
- Bion, W. R. (1965). *Transformations*. London: Maresfield Reprints.
- Carmel, S., Cwikel, S., & Galinsky, D. (1992). Changes in knowledge, attitudes and work preferences following courses in gerontology among medical, nursing and social work students. *Educational Gerontology*, 137, 535–544.
- Corradi, C. (1991). Text, context and individual meaning: Rethinking life stories in hermeneutic framework. *Discourse and Society*, 2, 105–118.
- De Vries, B. & Watt, D. (1996). A Lifetime of events: Age and gender variations in the life story. *International Journal of Aging and Human Development*, 42, 81–102.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (1994). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Elder, G. H. (1998). The life course as a developmental theory. *Child Development*, 69, 1–12.
- Erikson, E. H. (1982). *The life cycle completed*. New York: Norton.
- Featherstone, M., & Hepworth, M. (1991). The mask of aging and the postmodern life course. In M. Featherstone, M. Hepworth, & B. S. Turner (Eds.), *The body: Social process and cultural theory*. London: Sage.
- Gould, R. (1978). *Transformation: Growth and change in adult life*. New York: Simon & Schuster.
- Grob, A., Krings, F., & Bangerter, A. (2001). Life markers in the biographical narratives of people from three cohorts: A life span perspective in its historical context. *Human Development*, 44, 171–190.
- Harper, D. J. (1993). Remembered work importance, satisfaction, reminiscence and adjustment in retirement: A case study. *Counseling Psychology Quarterly*, 6, 155–164.
- Henry, W. E. (1965). Engagement and disengagement: Toward a theory of adult development. In R. Kastenbaum (Ed.), *Contribution to the psychology of aging* (pp. 19–35). New York: Springer.
- Hermann, M. D., & Eryavec, G. (1994). Delayed onset post-traumatic stress disorder in World War II veterans. *Canadian Journal of Psychiatry*, 39, 439–441.
- Hermans, H. J. M. (1992). Telling and retelling one's self-narrative: A contextual approach to life span development. *Human Development*, 35, 361–375.
- Jonsson, H., Josephsson, S., & Kielhofner, G. (2000). Evolving narratives in the course of retirement: A longitudinal study. *American Journal of Occupational Therapy*, 54, 463–470.
- Jung, C. G. (1969). *Collected works* (R. E. C. Hull, Trans.). London: Routledge and Kegan Paul.

- Kaufman, S. (1986). *The ageless self: Sources of meaning in late life*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Kastenbaum, R. (1982). Time course and time perspective in later life. In C. Eisdorfer (Ed.), *Annual review of gerontology and geriatrics* (pp. 80–101). New York: Springer.
- Levinson, D. J., Darrow, C., & Kline, E. (1978). *The seasons of a man's life*. New York: Knopf.
- Linde, C. (1993). *Life stories — The creation of coherence*. New York: Oxford University Press.
- Mader, W. (1996). Emotionality and continuity in biographical contexts. In J. E. Birren, G. M. Kenyon, J. E. Ruth, & S. Schroots (Eds.), *Aging and biography: Explorations in adult development* (pp. 39–60). New York: Springer.
- McAdams, D. P. (1996). Narrating the self in adulthood. In J. E. Birren, G. M. Kenyon, J. E. Ruth, & S. Schroots (Eds.), *Aging and biography: Explorations in adult development* (pp. 131–148). New York: Springer.
- Mirowsky, J. (1995). Age and the sense of control. *Social-Psychology Quarterly*, 58, 31–43.
- Neugarten, B. L. (1979). Time, age and the life cycle. *The American Journal of Psychiatry*, 136, 887–894.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Newbury Park, CA: Sage.
- Riessman, C. K. (1993). *Narrative analysis — Qualitative research methods* (series 30). Newbury Park, CA: Sage.
- Ruth, J. E., & Kenyon, G. (1996). Biography in adult development and aging. In J. E. Birren & G. M. Kenyon (Eds.), *Aging and biography: Explorations in adult development* (pp. 1–20). New York: Springer.
- Ruth, J. E., & Oberg, P. (1996). Ways of life: Old age in a life history perspective. In J. E. Birren, G. M. Kenyon, J. E. Ruth, & S. Schroots (Eds.), *Aging and biography: Explorations in adult development* (pp. 167–186). New York: Springer.
- Ryff, C. D. (1984). Personality development from the inside: The subjective experience of change in adulthood and aging. In P. Baltes & O. Brim (Eds.), *The life span development and behavior* (Vol. 6, pp. 243–279). New York: Academic Press.
- Savishinsky, J. S. (2000). *Breaking the watch: The meaning of retirement in America*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Solomon, Z., & Ginzburg, K. (1998). War trauma and the aged. In J. Lomeranz (Ed.), *Handbook of aging and mental health* (pp. 135–152). New York: Plenum Press.
- Strathern, M. (1992). *After nature English kinship in the 20th century*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Unrau, Y., & Coleman, H. (1997). Qualitative data analysis. In M. Grinnell (Ed.), *Social work research and evaluation: Quantitative and qualitative approaches* (pp. 512–514). Itasca, IL: Peacock.
- Viney, L. L. (1993). *Life stories: Personal construct therapy with the elderly*. West Sussex, UK: Wiley.
- Whitbourne, S. K. (1985). The psychological construction of the life span. In J. E. Birren

- & K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of psychology of aging* (2nd ed., pp. 594–618). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Whitbourne, S. K., & Weinstock, C. S. (1981). Adult development: The differentiation of experience. *Contemporary Sociology*, *10*, 210–211.
- Whitbourne, S. K., Zuschlag, M. K., Elliot, L. B., & Waterman, A. S. (1992). Psychosocial development in adulthood: A 22-year sequential study. *Journal of Personality and Social Psychology*, *63*, 260–271.

(ראו נספח בעמוד הבא)

נספח 1

התפלגות המאפיינים הדמוגרפיים של משתתפי המחקר

%	N		
17.9	10	ישראל	ארץ מוצא
39.3	22	אירופה ואמריקה	
42.9	24	אפריקה ואסיה	
5.4	3	עד 1947	שנת עלייה
44.6	25	1966–1948	
32.1	18	1967 ואילך	
21.4	12	יסודית	השכלה
67.9	38	תיכונת (חלקית ומלאה)	
10.7	6	גבוהה (חלקית ומלאה)	
50.0	28	שירותים	מגזר תעסוקה
50.0	28	ייצור	
39.3	22	מנהל	תפקיד
60.7	34	עובד	
92.9	52	נשוי	מצב משפחתי
3.6	2	אלמן	
3.6	2	גרוש	
1.8	1	0	מספר ילדים
1.8	1	1	
55.4	31	3–2	
41.1	23	4 ומעלה	
48.2	27	בריא	דיווח על מחלות בטיפול
51.8	29	לא בריא	
94.6	53	בריא	הערכת מצב הבריאות
5.4	3	לא בריא	
32.1	18	דתי	רמת דתיות
58.9	33	מסורתי	
8.9	5	חילוני	

הערה: התפלגות המשתתפים לפי שנת העלייה מסתכמת ל-82.1%, כשיעור ילידי חו"ל במחקר.